

UDK: 373.882

Munisa ORIPOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
E-mail: munisaoripova1980@mail.ru

Psixologiya fanlari doktori, professor U.Qodirov taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODKORLIGINI DIAGNOSTIKA QILISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada "ijodkorlik" tushunchasining mohiyati ochib berilgan, umuman shaxsning ijodkorligini, xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan o'rganishning zamonaviy usullari tavsiflangan va tahlil qilingan. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda bolaning ijodiy vazifasini hal qilish jarayonini o'rganishga qaratilgan bolaning ijodining sifat xususiyatlarini aniqlashga imkon beradigan usullardan foydalanish eng maqbul ekanligi ko'rsatilgan. Maktabgacha yoshdagi bolaning ijodini o'rganishda kuzatish va suhbat usullarining imkoniyatlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: "Ijodkorlik" tushunchasi, maktabgacha ta'lim muassasalari, zamonaviy usul, ijodiy vazifa, diagnostikakuzatish va suhbat usullari.

МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ ТВОРЧЕСТВА ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье раскрывается сущность понятия «творчество», описывающая и анализирующая современные методы изучения творчества человека в целом, в частности, применительно к детям дошкольного возраста. В работе с дошкольниками показано, что оптимально использовать методы, позволяющие определить качественные характеристики творчества ребенка, направленные на изучение процесса решения творческой задачи ребенка. Описаны возможности методов наблюдения и интервью в изучении творчества дошкольников.

Ключевые слова: Понятие «творчество», дошкольные образовательные учреждения, современный метод, творческое задание, методы диагностического наблюдения и беседы.

DIAGNOSIS METHODS OF CREATIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The article reveals the essence of the concept of "creativity", describes and analyzes modern methods for studying human creativity in general, in particular, in relation to preschool children. In work with preschoolers, it is shown that it is optimal to use methods that make it possible to determine the qualitative characteristics of a child's creativity, aimed at studying the process of solving a child's creative problem. The possibilities of observation and interview methods in studying the creativity of preschoolers are described.

Key words: The concept of "creativity", preschool educational institutions, modern method, creative task, methods of diagnostic observation and conversation.

Kirish. Inson qobiliyatlari muammosi doimo gumanitar fanning turli sohaları olimlarining alohida e'tiboriga sazovor bo'lgan. Psixologik va pedagogik tadqiqotlarda rivojlanish davrida ijodiy qobiliyat va ijodkorlik muammosi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Chunki bolaning qanday ulg'ayishi, uning tabiiy iste'dod va qobiliyatlari qanchalik rivojlanib borishi, nostandart fikrlash, yangi sharoitlarga tez moslashish, hayot muammolarini hal etishga ijodiy yondashishga qanchalik qodir bo'lishi tarbiyasi-pedagoglarga bog'liq.

Maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida bolalar ijodkorligini rivojlantirish amaliyotchilardan ma'lum bir yosh davrida ulardan foydalanish imkoniyatlarini izlash bo'yicha umumiy nazariy qoidalarni tushunishni talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus olimlari N.S.Leites, N.N.Poddyakov, L.A.Venger, O.M.Dyachenko, V.T.Kudryavtsev, O.K.Tixomirovlar maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida bolalar ijodiy qobiliyatlari intellektual rivojlanish darajasi bilan belgilanadi, deb hisoblaydilar [1].

N.N.Poddyakovning fikricha, ijodiy qobiliyatlarining asosiy tarkibiy qismi muammoli fikrlash bo'lib, u bolaning yangi narsalarga ochiqligida, nomuvofiqlik va qarama-qarshiliklarni izlashda, savol va muammolarni o'zi shakllantirishda namoyon bo'ladi [2]. Hatto muvaffaqiyatsizlik ham kognitiv ehtiyojni keltirib chiqaradi, tadqiqot faoliyatini

qo'zg'atadi va ijodiy rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish imkoniyatini beradi. Asosiy tadqiqot usuli muammoli vaziyatdir.

O.M.Matyushkin ijodkorlik harakatini yashirin, aniq belgilanmagan elementlar va munosabatlarga ega bo'lgan muammoni hal qilish deb tushunadi[3]. Muammoli vaziyatni hal qilish natijasini olish ijodkorlikning yakuniy aktidir.

Tahlil va natijalar. Muayyan sifatni rivojlantirish yo'lidagi birinchi bosqich – uning shakllanish darajasini diagnostika qilish hisoblanadi[4]. Ijodkorlik shaxsning mulki sifatida integral, murakkab xususiyatga ega, shaxsni bir butun sifatida tavsiflaydi. Ijodkorlikning intellektual parametrlari orasida olimlar quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

tezlik (vaqt birligida paydo bo'ladigan g'oyalar soni);
moslashuvchanlik (bir g'oyadan ikkinchisiga o'tish, ob'ektni yangi burchakdan ko'rish, undan yangi foydalanish imkoniyatlarini kashf qilish, amaliy qo'llanilishini kengaytirish qobiliyati);

o'ziga xoslik (umumiy qabul qilingan qarashlardan farq qiladigan g'oyalar, tasvirlar, assotsiatsiyalarni yaratish qobiliyati);

qiziquvchanlik (atrofdagi dunyodagi muammolar va qarama-qarshiliklarga nisbatan sezgirlik);
gipotezalarini taklif qilish qobiliyati [5; 6].

Ijodkorlik nafaqat shaxsning intellektual fazilatlarini, balki motivatsion fazilatlar bilan ham bog'liq bo'lib, ular orasida quyidagilar muhim:

o'zini yaxshiroq anglash, o'z imkoniyatlarini iloji boricha qondirish, o'zi uchun yangi, g'ayrioddiy ishlarni bajarish istagi.

faoliyat turlari va yangi usullarni qo'llash, tavakkal qilish va o'z imkoniyatlari chegaralarini sinab ko'rish istagi [6].

Ijodkorlik uchun dastlabki sinovlardan biri shaxsda so'zdan foydalanish darajasini, qulayligi va assotsiatsiyalardan foydalanishni aniqlashga qaratilgan [6].

Ko'proq keng tarqalgan ijodiy tadqiqot testi E.P.Torrens testi bo'lib, unda topshiriqlar og'zaki, vizual va ovoqli guruhlariga bo'lingan [6].

Og'zaki test yordamida ijodkorlikni tekshirganda, sub'ektlarga quyidagilar taklif etiladi:

ma'lum bir tasvirga va muammoli savollarga imkon qadar ko'proq savollar berish;

rasmida ko'rsatilgan narsaning iloji boricha ko'proq sabablari va oqibatlarini taxmin qiling;

rasmida ko'rsatilgan o'yinchoqni o'zgartirish (yaxshilash)ning ko'proq usullarini, tanish ob'ektdan foydalanishning qiziqarli va g'ayrioddiy usullarini va boshqalarni o'ylab topish [7].

D.Bogoyavlenska ta'kidlaganidek, "ijodiy qobiliyatlarini o'lchash birligini – "intellektual tashabbus"ni ajratib ko'rsatdi, bu aqliy qobiliyatlar va shaxsning motivatsion tuzilishi sintezi bo'lib, "aqliy faoliyatning zaruriy yechimdan tashqarida davom etishida namoyon bo'ladi" [2].

Intellektual tashabbusni aniqlash uchun D.Bogoyavlenska ijodkorlikni o'lchashning an'anaviy test modelidan voz kechdi. Uning fikricha, bu aniq keng ko'lamli tadbirlarni tashkil etishni talab qiladi va umumiy tasvirlarni o'z ichiga olgan o'xshash vazifalar tizimidan foydalanishni taklif qiladi. Bu tizim, bir tomondan, berilgan ko'rsatmalar bo'yicha topshiriqni bajarish jarayonida intellektual tashabbusni aniqlashni ta'minlaydi.

Intellektual tashabbus tadqiqot muammosini mustaqil ravishda shakllantirishda namoyon bo'ladi. Bu metodologiya vazifasini bajarish uchun utilitar ehtiyoj bilan rag'batlantirilmaydi. Berilganidan tashqariga chiqish, vaziyat talablaridan tashqari o'rganishni davom ettirish qobiliyati kognitiv va motivatsion omillarning birligini aks ettiruvchi shaxsiy xususiyatdir.

Ijodkorlik diagnostikasining yuqorida tavsiflangan yondashuvlari bir-birini istisno qilmaydi, balki to'ldiradi. Ijodkorlik ko'p o'lchovli mavjudot bo'lganligi sababli uning turli tomonlarini ma'lum texnikalar yordamida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bolalar ijodini diagnostika qilishning zamonaviy usullari moslashuvchan xatti-harakatlar algoritmi va sifatli talqini bilan eksperimental testlar xarakteriga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini aniqlash usullaridan biri 4–5 yoshli bolalarning universal ijodiy qobiliyatlarini diagnostika qilish usuli (V. Sinelnikov, V. Kudryavsev) to'rt diagnostika vazifasidan iborat. Ular bolaning xayolot realizmining shakllanish darajasi, qismlardan oldin butunni ko'rish qobiliyati, vaziyatdan tashqari va o'zgartiruvchi xarakterdagi ijodiy qarorlar, tajriba o'tkazish qobiliyatini aniqlashga imkon beradi [8].

1–topshiriq. "Xonadagi quyosh".

Tashxis qilinadigan sifat: Tasavvurning realligi.

Maqsad: Nomuvofiqliklarni bartaraf etish orqali bolaning ma'lum bir vaziyatda "noreal"ni "haqiqiy"ga aylantirish qobiliyatini aniqlash.

Material: odam, quyosh, qalam bo'lgan xonaning tasviri bilan chizish.

O'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar. Psixolog bolaga rasmni ko'rsatib, shunday deydi: "Men sizga bu rasmni

beraman. Ehtiyotkorlik bilan qarang va unda nima chizilganligini aytin". Rasmda tasvirlangan tafsilotlarni (stol, stul, odam, chiroq, quyosh va boshqalar) sanab o'tgach, psixolog quyidagi vazifani qo'yadi: "To'g'ri. Biroq, ko'rib turganingizdek, bu erda quyosh xonada bo'yalgan. Iltimos, aytin-chi, bu mumkin-mi? Rassom bu erda xato qildimi? Chizma to'g'ri bo'lishi uchun uni tuzatishga harakat qiling".

Bolaga qalam ishlatish shart emas, u chizilgan rasmni "to'g'rilash" uchun nima qilish kerakligini tushuntirishi mumkin.

Ma'lumotlarni qayta ishlash. Tekshiruv davomida psixolog bolaning rasmni tuzatishga urinishlarini baholaydi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash besh balli tizim bo'yicha amalga oshiriladi:

1 ball: Javob yo'q, topshiriqni rad etish ("Men qanday tuzatishni bilmayman", "Chizimni tuzatish kerak emas").

2 ball: Nomuvofiqlikni rasmiy ravishda yo'q qilish (o'chirish, quyoshga bo'yash).

3 ball: Nomuvofiqlikni mazmunli bartaraf etish, ammo yechim oddiy (boshqa joyda chizish – "Ko'chada quyoshli").

4 ball: Nomuvofiqlikni mazmunli bartaraf etish, ammo yechim qiyin (rasmni qayta ishlash).

5 ball: Konstruktiv javob (nomaqbul elementni boshqalardan ajratib, uni ma'lum bir vaziyat kontekstida saqlang ("Rasm chizish", "Deraza chizish", "Quyosh atrofida ramka chizish" va boshqalar).

2–topshiriq. "Murakkab rasm" Tashxis qilinadigan sifat: qismlardan oldin butunni ko'rish qobiliyati.

Maqsad: Nomuvofiq vaziyatda tasvirning ajralmas kontekstini saqlab qolish qobiliyatini aniqlash.

Materiallar: To'rtta burmali (o'lchami 10 x 15 sm) o'rdak tasviri bilan katlanadigan karton rasm.

O'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar. Psixolog bolaga rasmni ko'rsatib, shunday deydi: "Endi men sizga bu rasmni beraman. Iltimos, diqqat bilan qarang va unda nima chizilganligini aytin?".

Javobni tinglagandan so'ng, psixolog rasmni chizadi va so'raydi: "Agar biz rasmni shunday chizsak, o'rdak bilan nima bo'ladi?". Bolaning javobidan keyin rasm to'g'rilanadi; qayta yasaladi va bolaga xuddi shu savol beriladi. Beshta yig'ish varianti ishlatiladi: "burchak", "ko'pri", "uy", "quvur", "akkordeon".

Ma'lumotlarni qayta ishlash. Bolani tekshirish vaqtida psixolog topshiriqni bajarish vaqtida uning javoblarining umumiy mazmunini qayd etadi. Ma'lumotlarni qayta ishlash uch nuqtali tizim bo'yicha amalga oshiriladi.

Har bir vazifa rasmni egishda bitta pozitsiyaga mos keladi. Har bir topshiriq uchun maksimal ball – 3 ball. Jami – 15 ball. Javoblarning quyidagi darajalari ajratiladi:

1 ball: Javob yo'q yoki topshiriqni rad etish ("Bilmayman", "Hech narsa bo'lmaydi", "Bo'lmaydi").

2 ball: Tasvirning ko'rish sohasida yoki undan tashqarida joylashgan tafsilotlarini sanab o'tgan tavsifli javob, ya'ni rasm kontekstini yo'qotish ("O'rdakning boshi yo'q", "O'rdak singan", "O'rdak qismlarga bo'linadi" va boshqalar).

3 ball: Birlashtirilgan turdagi javoblar: chizmani egishda tasvirning butunligini saqlash, chizilgan belgini yangi vaziyatga qo'shish ("O'rdak sho'ng'idi", "O'rdak qayiq orqasida suzdi"), yangi kompozitsiyalar qurish ("Aytishlaricha, ular quvur yasashgan va ustiga o'rdak chizishgan") va hokazo.

Ba'zi bolalar tasvirning umumiy kontekstining saqlanishi ma'lum bir vaziyatga emas, balki rasm yig'ilgandan keyin olinadigan o'ziga xos shaklga "bog'langan" javob beradilar ("O'rdak uyga aylandi", "Bu shunday bo'ldi" ko'pri" va boshqalar). Shunga o'xshash javoblar birlashtirilgan turga tegishli bo'lib, ular ham uch ball bilan baholanadi.

Topshiriqlar bajargandan so'ng tashxis natijalari umumlashtiriladi va bolaning ijodiy fazilatlarini shakllantirish darajasi quyidagi parametrlar bo'yicha aniqlanadi: yuqori, o'rta, past.

A. Raxmonqulova va boshqalar [9] ijodkorlikni ikki ko'rsatkich bo'yicha tashxislashni taklif qiladilar:

faoliyat mahsulotlarining ijodiy qiymatini, ya'ni yangilikni aks ettiruvchi mahsuldor ko'rsatkich;

ijodiy xulq-atvorning motivatsion asosini aks ettiruvchi motivatsion va shaxsiy ko'rsatkich.

Ijodkorlikning diagnostikasi teatrlashtirilgan o'z-o'zidan paydo bo'lgan o'yin jarayonida sodir bo'ladi, uning davomida bolalar tomonidan ixtiro qilingan o'yin hodisalarining tabiati va ularning o'rnini bosuvchi ob'ektlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari qayd etiladi.

Spontan o'yin jarayonida o'qituvchi tashqi kuzatuvchi rolini o'ynaydi: u ijodiy jarayonga aralashmaydi, izoh bermaydi, baholamaydi, o'z harakat rejasini taklif qilmaydi. Uning vazifasi ishtirokchilarning jismoniy va ruhiy xavfsizligiga g'amxo'rlik qilish, shuningdek, sodir bo'layotgan voqealarning "Kuzatuv xaritasi" ni yuritishdir. O'yinchilar soni 7–8 kishi. O'yin ishtirokchilari har qanday ertak yoki hayoliy hikoyani o'ylab topishga taklif qilinadi. Hikoyaning boshlanishi va qahramonlar o'qituvchi tomonidan taklif qilinishi mumkin. Keyinchalik, bolalar ushbu syujet qanday rivojlanishini kelishib olishlari kerak, uni sahnalashtirish (o'z-o'zidan teatrlashtirish), teatrlashtirilgan harakatlar va sahna ko'rinishlari uchun kerakli ob'ektlar va materiallardan foydalangan holda.

Yuqorida tavsiflangan maxsus ijodiy diagnostika usullaridan tashqari, boshqa empirik usullarni – kuzatish va suhbatni qo'llash ham maqsadga muvofiqdir. Usullarning har biri, bir tomondan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, u boshqasini to'ldiradi, o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ko'p qirrali va chuqur bilim beradi.

Kuzatish usuli maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida katta guruh maktabgacha yoshdagi bolalarning hayotiy faoliyatini takroriy kuzatishni o'z ichiga oladi. Ushbu usuldan foydalanish quyidagilar haqida ob'ektiv ma'lumot olish imkoniyatini beradi:

katta yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirish bo'yicha pedagoglar faoliyatini tashkil etish;

bolalarning ijodiy faoliyatga qiziqishining mavjudligi.

Kuzatish natijalarini bayonnomada qayd etish maqsadga muvofiqdir, bu esa olingan ma'lumotlarning hisob-kitoblari va tahlilini xolis va aniq amalga oshirish imkonini beradi. Bayonnomada quyidagilar qayd etilishi kerak:

ijodiy faoliyatga qiziqish mavjudligi/yo'qligi;

ijodiy faoliyat jarayonida bolalarning hissiy ko'rinishlari;

bolalarning ijodiy mahsulotlari haqidagi gaplarining mazmuni;

tarbiyachi faoliyatini katta guruh maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini rivojlantirishga yo'naltirish.

Kuzatish jarayonida olingan ma'lumotlarni aniqlashtirish va chuqurlashtirish uchun bolaning ijodiy faoliyatga munosabatini chuqurroq bilish va tushunish imkonini beradigan suhbat usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Katta guruh maktabgacha yoshdagi bolalar bilan suhbat o'tkazish uchun taxminiy savollar quyidagicha bo'lishi mumkin:

Siz biror narsa yaratishni yo chizish, loyihalash, qo'shiq aytish, ertak yaratish yoqtirasizmi?

Siz buni qanchalik tez-tez qilasiz?

Sizga nima ko'proq yoqadi?

Bir vaqtning o'zida qanday his-tuyg'ularni his qilasiz?

O'zingiz yoki kimdir bilan biror narsa yaratishni yoqtirasizmi?

Xulosa. Mavzuga oid psixologik–pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish asosida xulosa qilishimiz mumkin:

ijodkorlik – bu ijodiy bo'lish, hayot sohalarida yangi narsalarni yaratish va turli sohalarida nostandart vazifalarni hal qilish qobiliyatida namoyon bo'ladigan individual xususiyatdir;

maktabgacha yoshdagi bolalar bilan pedagogik faoliyatda bolaning ijodining sifat xususiyatlarini ochishga imkon beradigan va ijodiy vazifani hal qilish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir;

ko'plab tadqiqotchilar ijodiy tasavvur va fikrlashni ijodkorlikning majburiy tarkibiy qismlari sifatida ajratib ko'rsatishadi, bu esa, ushbu shaxsiy fazilatlarini tashxislash usullarining yo'nalishini belgilaydi;

kuzatish va suhbat usullari har bir bolada ijodkorlik darajasini tushunishni chuqurlashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Психологические исследования творческой деятельности / [под ред. О.К. Тихомирова]. – М.: Наука, 1975. – 253 с
2. Поддьяков А.Н. Мышление дошкольников в процессе экспериментирования со сложными объектами / Поддьяков Н.Н. // Вопросы психологии. – 1996. – № 4. – С. 14-23.
3. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / Матюшкин А.М. // Вопр. психологии. – 1982. – № 4. – С. 5-17.
4. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества [Текст] / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону, М., 2002
5. Анастаси А. Психологическое тестирование: в 2 кн. [Текст] / А. Анастаси; под ред. К. М. Гуревича, В. И. Лубовского. – М., 1982. – Кн. 1–2.
6. Психологическая диагностика: учеб. для вузов [Текст] / под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. – СПб.: Питер, 2003. – 652 с.: ил.
7. Бердалиева Г.А. Мактабгача таълим муассасалари нутқ ўстириш машғулотида болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш методикасини такомиллаштириш. 13.00.08 – “Мактабгача таълим ва тарбия назарияси ва методикаси”. педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2019.
8. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2006.
9. Рахмонкулова А. ва бошқ. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф-муҳит билан таништириш (илк, кичик, ўрта гуруҳлар учун). Т.: 2015.